

*Олександр Ложешник (Одеса),
аспірант 2 року навчання кафедри історії України
ОНУ ім. І. І. Мечникова*

КОЗАКИ ЧОРНОМОРСЬКОГО ВІЙСЬКА – РОЗВІДНИКИ

Офіційно військова розвідка України почала працювати 7 вересня 1992 р., коли було утворено Управління воєнної стратегічної розвідки Міноборони. Але історія її набагато глибша... Ще за часів Богдана Хмельницького козацька розвідка вважалася однією з найефективніших у Європі. Але, передаючи з покоління в покоління хитрощі бойового мистецтва, козаки не лише берегли традиції дідів та прадідів, а й удосконалювали, передавали цей досвід нащадкам. Козаки Чорноморського війська – колишні запорожці – ставали розвідниками задовго до того, як офіційно вступали до війська. Під час переходу з-за Дунаю або з Ханської України вони розповідали про розміщення та кількість військ в турецьких фортецях. Так, козаки Василь та Іван Тарани, у грудні 1787 р., повідомляли: «В Очакові війська приблизно: піхоти до 1000, кінноти до 5000; будуть тут і зимувати. Піхота малими частинами прибуває з Анатолії – по 50 і 30 чоловік... В Очакові провіанту, фуражу та військових припасів достатньо» [1, с. 85].

Розвідувальні дії, які проводились задовго до початку будь-якої військової операції, мали важливе значення для її успішного завершення, і на них покладали «велику надію» очільники регулярної армії під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр. Однією з найперших акцій була затяжна і кровопролитна для обох сторін облога та штурм 15-тисячного турецького гарнізону під командуванням Гассана-Паші в Очакові. Але щоб здобути цю турецьку твердиню, потрібно було не лише розвідати місцезнаходження та кількість турецьких військ, а й знищити перешкоди на шляху до неї. З цим завданням успішно справилась команда чорноморців на чолі з військовим суддею Антоном Андрійовичем Головатим, які, ризикуючи життям, по кризі

Бузького лиману пробірались на ворожий берег та знищували турецькі селища. За проявлену хоробрість під час розвідувальної операції 18 грудня 1787 р. військовий суддя був удостоєний звання прем'єр-майора [2, с. 89, 97].

Через декілька днів, а саме в ніч з 25 на 26 січня 1788 р. загін з 200 козаків під командуванням А. Головатого, ризикуючи життям, по кризі Бузького лиману, пробрався на ворожий берег, напав на турецьке селище Аджигол (Аджиган) та без втрат повернувся назад [3, с. 95; 4, арк. 14; 5, с. 10]. Вранці над селищем вже розвивалася козацька біла короґва з синім хрестом. Пізніше О. Суворов, у своєму рапорті, писав: «від Коша вірних козаків було відправлено на той бік ворожого берега полковника А. Головатого з 200 козаками. Вони, перейшовши по кризі лиман, увійшли у с. Аджигол, у 25 верстах від Очакова... село, сіно й хліб спалили. В ньому було до сімдесяти дворів. У полі рогату худобу, що була там, більше сотні, взяли на цей берег. Зі свідчень людей, що вийшли з Очакова, його мешканці, спостерігаючи вогонь, вельми сумували знищення цього села, проте побоялись вийти й захистити його» [1, с. 98].

В ніч з 1 на 2 лютого 1788 р. чорноморці пішли в розвідку разом з командою донських козаків на чолі з підполковником та кавалером Іваном Івановичем Ісаєвим. Підійшовши до с. Яселки у Бузькому лимані, яке розташовувалось в 7 верстах від Очакова, вони «оточили його на світанку, але нікого не знайшли окрім робітника татарина Ізмаїла Липки польської нації Олексія Царука, що приїхав з Очакова» [5, с. 11], але «із залишеним достатньо в ямах хлібом. Козаки до 60 чвертей хліба підняли, рогатої худоби 51 штуку забрали». Повертаючись назад, розвідники зустрілись з 500 турками, які виїжджали з Очакова, але «зустріч» пройшла для них благополучно [1, с. 99]. Подібна доля спіткала й багато інших турецько-татарських селищ Ханської України, що дозволило успішно захопити неприступні фортеці [6, с. 15].

Про «результативність» розвідок чорноморців «промовисто» говорить їх схвалення очільниками імперії. Так, князь Г. Потьомкін у своєму донесенні від 19 січня 1788 р. повідомляє: «Партії через Буг їздять безперервно. Цими днями кінні

наші запорожці взяли двох яничар. Їх показання подібні з попередніми відносно Очакова, де всього війська нараховується до 18 тисяч» [7, с. 191]. 3 червня 1788 р. Нассау-Зіген наказував: «посилати запорозькі човни в нічний час в роз'їзд, попереду... флоту, до самого турецького берега й буде що побачене, то відразу ж вистрілити з гармати або рушниці три рази й потім всім човнам, озброївши себе, стати позаду нашого флоту» [8, с. 222].

Після смерті Сідора Білого кошовим отаманом Чорноморського війська став Захар Чепіга, який невдовзі після свого призначення, 31 червня 1788 р., відправив 300 «вірних» козаків в роз'їзди для спостереження за ворогом, а наступного дня «відправився з усією кіннотою за Березань, і, розмістившись біля гирла Тилігула, робив роз'їзди вгору по річці в бік Аджибея, спостерігаючи за турецькими човнами, чи не будуть вони приставати до берега» [9, с. 12].

Перешкодою на підступах до Очаківської фортеці був Хаджибей – найближчий та найзручніший порт поблизу блокованого Очакова, до якого була прикута увага уряду та командування регулярними військами [6, с.18]. Ще однією причиною зацікавленості Хаджибеєм була поява великої кількості човнів турецького флоту в Хаджибейській бухті. В зв'язку з вищесказаним, генерал-поручик П. С. Потьомкін неодноразово наказував «вірним» козакам проводити розвідку в околицях Хаджибея. Наведемо лише декілька ордерів П. Потьомкіна до керівництва Війська «вірних» козаків. Так, у липні він наказував: «відрядити до 300 козаків на мис, де знаходиться головна його світлості квартира, приписавши, щоб ця команда протягом ночі спостерігала, чи не будуть де наближатись до берега ворожі човни, для чого робити досить часті роз'їзди. Якщо ворожі човни наблизяться до берега, відразу ж рапортувати начальству» [8, с. 231]. 1 серпня 1788 р. він наказував кошовому отаманові З. Чепізі: «відправитися з командою кінних вірних козаків, переправитись за Березань і, розмістившись там, спостерігати, чи не будуть де намагатись пристати до берега ворожі човни, для чого поставити у потрібних місцях пікети, мати часті роз'їзди і що буде побачено, щоденно рапортувати» [8, с. 232], того

ж дня він уточнював – «розміститися в гирлі Тилігула, мати роз'їзди вперед в бік Аджибея, помічаючи морським узбережжям про рухи ворожого флоту й щоденно відправляти роз'їзди вгору по Тилігулу, які будуть з'їжджатися з роз'їздами донських козаків, що перебувають в команді прем'єр-майора Орлова» [8, с. 232].

На важливість «місії» чорноморців вказують ордери від 5 серпня, де повідомляється, що з огляду на те, що «від турецького флоту, багато човнів відправилось в бік Аджибея... спостерігати старанно їх над морем, куди вони пішли і чи залишаться поблизу Аджибея чи підуть далі, і мені рапортувати» [8, с. 233]. Остерігаючись нападу турків, того ж дня П. Потьомкін розпорядився «поставити два човни на Березані», щоб пришвидшити спілкування між чорноморцями та корпусом регулярних військ [8, с. 233]. Так як з турецького флоту декілька човнів відправилось по морю, та було чути з боку розміщення чорноморців декілька пострілів гарматних, він вимагав від козаків надавати відомості про розташування ворожих військ та флоту у районі Хаджибея двічі на день [8, с. 234]. Зокрема, в одному з ордерів від 5 серпня 1788 р. П. Потьомкін писав кошовому отаманові З. Чепізі: «Рекомендую дати мені знати якнайшвидше, чи видно з боку Аджибея човни і чи було чути вам гарматні постріли». Наступного дня генерал-поручик знову наказував чорноморцям: «Примічати кількість човнів біля Гаджибея» та рекомендував «щоденно давати знати мені... для чого ворожі човни підходять до Гаджибея» [10, с. 8].

Так як іноді чорноморці не лише самі проводили розвідувальні операції, а й слугували прикриттям для розвідки регулярних військ, 6 серпня 1788 р. П. Потьомкін наказав З. Чепізі надати загін зі ста козаків для прикриття капітану Чорбі, що вирушав у розвідку, і мусив дізнатися «про кількість човнів біля Гаджибею... а також роздивитися, що саме на невеликих човнах ворог в Гаджибей та звідти перевозить». При цьому він наказував, щоб козаки, які підуть у розвідку з капітаном Чорбою для прикриття, були надзвичайно обережними, «бо потрібно в цьому випадку оглянути, а не битись» [8, с. 234].

Сотню чорноморців, які слугували 7-8 серпня 1788 р. прикриттям для загону Чорби, очолив отаман З. Чепіга. На думку кошового отамана, розвідка не була успішною: хоча Чорба і зібрав цінні відомості про ворога, але взяти турецького «язика» не вдалося. На думку П. Потьомкіна, причиною невдачі було те, що «завжди, коли від вас (чорноморців) роз'їзди відправляються в бік Аджибея, з ворожих суден дають пострілами сигнали, за якими про наближення цих роз'їздів в Аджибеї завжди буває відомо». З огляду на це, він радив: «роз'їздам, що відправляються в бік Аджибея наказати, щоб вони ходили не над самим берегом і щоб з суден ворожих роз'їзди не були помічені... мати, як і нині, на берегах пікети, щоб всякий рух ворожого флоту був побачений» [8, с. 236].

В наступних своїх «вилазках» розвідники-козаки врахували попередні помилки і пробирались до Хаджибея так, щоб їх не було помітно з моря. Про це свідчить і той факт, що вже 9 серпня «полковий хорунжий Саленика з загonom був біля Гаджибея» та нарахував у затоці до 30 човнів (сандалів), які курсували між турецьким флотом, що знаходився на рейді, та Хаджибейським портом. Ще п'ять ворожих човнів, за повідомленнями хорунжого, знаходились у морі навпроти Куяльницького та Хаджибейського лиманів [5, с. 46]. Турки планували використати Хаджибейський порт для допомоги обложеному в Очакові військам. Розвідники доповідали у штаб Української армії П. А. Румянцева, що воєначальник Алі-паша, який прибув в Бендери, збирався з великим військом йти на допомогу Очакову: якщо «сухим шляхом туди не пройде зі своїм військом, то з Хаджибея думає поїхати морем» [11, с. 35].

П. Потьомкін дякував козакам за швидкість та інформативність розвідувальних операцій, відзначав, що читає їх повідомлення «із задоволенням» [10, с. 8]. Проте іноді цього для нього було замало... Тому 11 серпня 1788 р. він звернувся до кошового отамана з особистим листом, в якому писав, що «бажав би... щоб ви, якщо зможете, схопили з човнів, що приходять до берега чи від Хаджибея, двох, або хоч одного (турка). Якщо можливо, де засідку зробити, або як ви за кра-

ще знайдете, доставивши «язика» [8, с. 236]. Прохання П. Потьомкіна було виконано негайно. Того ж дня З. Чепіга, особисто, очолив козаків під час розвідувальної операції під Хаджибей і привів «з міста Аджибея двох турків» – Ібрагіма Касаба та Ахмета Пашагіна Джерека байрактара, які повідомили, «що у місті Аджибеї війська немає, а кінноти до 200 вершників. З кораблів щоденно по воду приїздять та купують овочі. Сподіваються на цих днях з часу на час зрадників, козаків турецьких (задунайців) з Анчар Агою Гасаном 300 та 50 з іншим байрактаром» [5, с. 46-47], які й насправді невдовзі з'явилися під Хаджибеєм.

Пізніше про цей похід П. Короленко писав: «Як він умудрився взяти їх Бог відає. Взяти в полон двох чоловік під час бою, на рівнині справа не складна, але захопити їх вночі під фортечними мурами – подвиг не малий» [12, с. 34]. Але слід зауважити, що З. Чепіга вирушив під Хаджибей за «язиками» не сам, а з козаками, як було зазначено у рапорті чорноморців.

13 серпня 1788 р. «вірні» козаки повідомляли О. Суворову, що «Платнірівського куреня полковий хорунжий Йосип Позненко, що перебував з вчорашнього дня на денному та нічному бекетах на березі моря, утримуючи роз'їзд по бекетських заставах, бачив, що пополудні втрьох годинах від Хаджибея попід берегом проїжджали ворожих козаків одинадцять човнів, з якими мали бекетські віддалік розмову, звали до себе за звичаєм їх мови їсти млинці, а коли вже були побачені з острова турками, то і з острова виїхали проти них до берега турків два сандала, пристали до берега з перепалкою, набрали в сандали нанесені водою дрова зі спалених кораблів. А надвечір прибіг до Коша козак Щербинівського куреня Семен Губа, посланий від хорунжого Мадровського, дати знати, що ворожі два човни, вивантажуючись на березі Аджидола навіть збили багатьох козаків, що стояли на бекеті та забрали у них викопану з ям пшеницю, порозсипавши її. Цей Кіш, отримавши повідомлення, відразу ж відправив до двох переправ по 100 чоловік команди, тобто до бекетів на роз'їзд нічний понад морем від гирла Телігула до Карабаша й Аджіюль, при полкових старшинах

та рядових окрім бекетів 100 чоловік, а на самому гирлі Телігула, де вдень ворог, вивантажуючись дрова набирав, також при полкових старшинах озброєних 100 чоловік всю ніч мали неусипно вартувати. І маючи понад берегом моря роз'їзди. А за відсутністю за запискою... підполковника Чепіги пополудні о другій годині в роз'їзд за язиком... полковник Іванов роз'їздами щогодинними всю ніч мав обережність при сороковій команді, а на світанку, коли вже повернувся з командою в Кіш, віддав наказ і всім повертатись, залишаючи добрі по берегу бекети і роз'їзді команди. Та повертаючись назад в самому гирлі Телігула на Аджибейській дорозі і перевозі в очереті в воді побачений і зловлений, кріпак Данило Колпаков, що втік від армії з-під Очакова з егерського 3 батальйону капітана Лубатого» [5, с. 47-48].

Слід зауважити, що козаки, які служили ворогуючим державам, намагались уникати зустрічей між собою в бою, якщо ж таке траплялось – лише імітували бій. У своїх рапортах З. Чепіга детально описував те, що побачили/не побачили козаки – розвідники. Так, в рапорті від 9 серпня він повідомляв: «серпня 9 прибувший присланий з берега моря з бекета від отамана Марка Термуса Поповичівського куреня козак Гнат Обертюк з гирла Аджигол благополучно, роз'їзд був вночі, стрілянина була вдень, їздили турки одним сандалом узбережжям моря вниз та вгору верст по дві і повертались до кораблів, те ж і вечері роз'їзд чинимий був сандалом турецьким. Серпня 9 дня прибувший присланий від Березані з команди полка Грекова козак Федір Козловуєв відрепортував про те, що нічний роз'їзд був благополучний, нічого не бачили узбережжям моря. Серпня 9 дня прибувший з роз'їзду з-під Аджибея полковий хорунжий Салніка з командою показав: бачив виїжджали сюди недалеко від Аджибея два верхових турки і побачили біля берега сандалію, що прибігла від кораблів, дивились на роз'їзд, суден турецьких на морі подалі берега стоїть тридцять сандалів, п'ять між Куяльниками суден. Прибувший з Пересипа Телігульського з бекета полковий осавул Федір Бурсак повсюди бачив благополучно» [5, с. 46].

Подібні рапорти зустрічаємо й надалі. Наприклад, 14 серпня З. Чепіга повідомляв: «з усіх відстаней від Коша узбережжям моря бекетів роз'їздом зібрана довідка... про побачене прикриваючого роз'їзди старшини полкового хорунжого Федора Водікачі, що перед сутінками вчорашнього числа прибув сандал турецький проти пересипу Карабашського, залишаючись неподалік від берега, ночував, а сьогодні на світанку сидючи на онуому сандалі турки від берега від'їхали до острова Березанського» [5, с. 50].

В другій половині серпня активність османів збільшилась. 16 серпня хорунжий Степан Самелка знову бачив двох верхових турків, що виїжджали з Хаджибея для огляду на дорозі слідів. Того ж дня курінний отаман Поночівського куреня Марко Термус, перебуваючи біля роз'їзду пікету від Пересипу до гирла Карабаша, помітив постійні роз'їзди турецького човна («сандала»), яке спостерігало за узбережжям на підступах до Хаджибея та дислокацією розвідників-чорноморців [5, с. 50-51]. 21 серпня 1788 р. полковник Іванов повідомляв, що: «хоча мною й донесено було вашій високостві (генерал-поручику П. Потьомкіну), що морського флоту турецького вже поблизу немає, а віддалилися в море, то нині зблизилися декілька кораблів до Березанського острова, а інші стоять великі подалі в морі, човнами і сандалами часто від Аджибея до кораблів, а від кораблів до Аджибеїв і узбережжям моря мають роз'їзди» [5, с. 51].

Присутність турків ніколи не відлякувала козаків, які здійснювали роз'їзди «під самим їх носом», не лише біля Очакова [13, с. 37], а й в командах, що перебували на різних стратегічних напрямках. 29 вересня 1788 р. партія вірних козаків була відправлена під Хаджибей [13, с. 40], а в жовтні, декілька козацьких «партій» одночасно провели розвідувальні походи в різних напрямках: до Паланки, Бендер, Хаджибея і навіть дійшли «до Маяку, що поблизу гирла Дністра та всі повернулись благополучно», до того ж останнім походом керував особисто З. Чепіга [13, с. 55].

Під час розвідувальних операцій козаки іноді повертались із «втікачами». Так, 8 серпня 1788 р., повертаючись до Коша, чорноморці на чолі з капітаном Чорбою зустріли не-

подалік від фортеці двох православних, що втікали від турків з Аккерману: члена екіпажу плавучої батареї, яка потрапила в полон до ворога біля Хаджибея 5 жовтня 1787 р. російського солдата Олександра Петухова та мешканця «Білгородської округи села Коремаз» волоха Івана Чабана [5, с.45]. 13 серпня 1788 р. на «аджибейському шляху» піймали кріпака Данилу Колпакова, котрий зізнався, що «пішов до турків через нестерпні побої його паном» офіцером армії, яка перебувала під Очаковом, капітаном Лубатим [6, с. 19].

Своєрідними розвідками чорноморців були й неодноразові зустрічі із задунайськими запорожцями, під час їх занять рибальськими промислами. Подібні зустрічі з «задунайцями» командування регулярною армією використовувало не лише для отримання відомостей про стан турецької армії, а й для їх повернення під протекторат Російської імперії та залучення до лав Чорноморського війська. В даному випадку можна казати про співробітництво коша Чорноморського війська та уряду: уряд оплачував всі витрати під час «агітаційних вилазок», гарантував нагороди та пільги тим, хто приведе з собою «задунайців», емісари ж від Чорноморського війська проводили переговори з «задунайцями», збирали інформацію розвідувального характеру про дислокацію та кількість турецько-татарських військ тощо [14, с. 233]. Такі дії завжди давали певні результати... 25 вересня 1788 р. З. Чепіга повідомляв, що «вчорашнього дня бачився з ворожими запорожцями і вони повідомили... щоб більше за «язиком» не ходили, бо у них є капітан з двома солдатами, що втекли з російської (регулярної) армії» [5, с. 55]. Про «зустрічі» із «задунайцями» повідомляв і М. Кутузов. В одному зі своїх рапортів він повідомляв, що 28 червня 1790 р. прибули до Аккерману: «з Кілії через Татар-Бунар вихідці Іван Антонов, Йосип Андреев та Іван Константінов і показали наступне. Вийшли вони з Кілії 25 числа і дорогою турецьких роз'їздів ніяких до Татар-Бунара і від Татар-Бунара до Аккермана не бачили. В Кілії військ минулого місяця не додалось і окрім кріпаків знаходиться прибувших яничар до 200. 24 числа сього місяця відправились від Кілії 10 канонерських човнів і 10 запорозьких човнів

в гирло Дунаю, в урочище Вилки, відстанню від Кілії чотири години, а про наміри цих суден вони не знають, і більше біля Кілії озброєних суден не залишилось» [15, с. 96].

Не припинялись розвідки чорноморців і взимку, коли вони «проводили безперервні пошуки не лише на селища турецькі, але й до самого Очакова, чим і поставили його у положення оборони» [13, с. 122]. Влітку 1789 р. кіннота Чорноморського війська продовжувала проводити розвідку ситуації навколо Хаджибея, в степах між Тилігулом та Дністром, яка безперечно була доброю запорукою відносно легкого здобуття цього міста у вересні того ж року. 11 червня 1789 р., після того як група чорноморців, на чолі з І. Орликом, взяла під Хаджибеєм турецьких «язиків», М. Кутузов писав З. Чепізі: «Потрібно мені знати докладніше про показання козака Івана Орлика та взятих ним з товаришами турках біля Хаджибея, чи тільки їх двоє було з Микиткою біля Аджибея, чи були ще якісь люди, і з якої причини вони там знаходилися», просив І. Орлика запросити до себе [8, с. 77]. В середині червня 1789 р. значна частина чорноморців відправилась в похід під Бендери. Але розвідки не припинялися. 20 червня 1789 р. Й. де Рибас повідомляв, що відправляє через р. Тилігул «партію козаків із 100 чоловік, яка безперервно змінюється і... відкриває ворога по дорозі до Хаджибею, Паланки та Бендер і регулярно кожен день після обіду ми отримуємо про то донесення». 25 червня між розвідниками та турками під Хаджибеєм відбулася «маленька сутичка». Гарнізон міста, скоріш за все, підозрював про штурм, який готувався, і «нервував».

Іноді чорноморці, виконуючи розвідку, «попутно» виконували й інші завдання. Так, у червні 1789 р. значні сили чорноморських козаків під керівництвом отамана З. Чепіги прикривали з півдня конвой регулярної армії Російської імперії на чолі з М. Кутузовим, який супроводжував полонених турків, що переправлялися з Молдавії на територію імперії. Чорноморці отримали від М. Кутузова наказ вирушити до Піщаного броду на р. Тилігул, потім «до Нанії (Ананьєва), який на Тилігулі», а далі до річок Куяльників та р. Жовті Води (Кучурган), щоб «навіть до Бендер степ розві-

дати» [13, с. 184]. На початку липня «партія Чорноморських козаків, перейшовши за Дністер нижче Бендер в трьох годинах схопила одного агу та другого турка. Вони показали, що чотири султани з чотирма тисячами татар прийшли до Бендер» [13, с. 192]. За наказом князя Г. Потьомкіна влітку 1789 р. до Бендерської фортеці у розвідку було відправлено загін на чолі з полковником Василем Ніяким, який після повернення доповів, що біля Бендер «не помітили турків» [12, с. 35].

2 серпня 1789 р. отаман З. Чепіга отримав секретний ордер Й. де Рибаса, щоб направити 100 чорноморців (на чолі з осавулом Семеном Письменним) стати «табором на зручному місці по Тилігулу біля гирла цієї річки» і змінити «всі пости і пікети від гирла Березані на Карабашний мис і узбережжям моря» [8, с. 126] «до двох могил» (Жевахової та Шкодової гір), які до того займали козаки прем'єр-майора й полковника Донського війська Кушмацького, відновивши розвідки, та 150 козаків на чолі із старшиною Кузьмою Білим на Аджелік в район Сичавки» [5, с. 124]. Разом з тим він наказав «відправити таємно троє або четверо чоловік під Аджибей і, дізнавшись, що там робиться, негайно... доповісти». Повернувшись, 7-8 серпня, Семен Письменний повідомив, що його козаки бачили 29 ворожих кораблів навпроти Куяльника у Хаджибейському лимані, а старшина Уманцов, який таємно знаходився «під Аджибеєм», помітив «намети в невеликій відстані, а кількість війська на сухому шляху невідома» [5, с. 128]. 17 серпня Й. де-Рибас наказував З. Чепізі заснувати від команди, що перебуває на Сасичці, «роз'їзд в шість доброкінних козаків, який має від завтрашнього числа зранку роз'їжджати до вершин першого Куяльника. Такий самий роз'їзд надвечір туди ж відправляти, щоб один завжди назустріч іншого йшов» [8, с. 129].

26 серпня 1789 р. генерал Іван Васильович Гудович (із старовинного козацького роду) доповідав Г. Потьомкіну про турків, «пійманим старанням війська вірного Чорноморського отамана пана полковника та кавалера З. Чепіги, що їхали з Гаджибея для спроби взяти з нашого боку язика. Першого Умер-агу, другого – Мегмет Делібаші та третього Салихавас

баші, які хоча намагалися усіляко приховатися та захищалися стріляниною, проте наші, не зазнавши жодної шкоди, встигли їх схопити». Полонених, які дали цінні свідчення, зокрема, про те, що «біля Хаджибея зроблено рів глибокий», разом з осавулом «Тихоновським, який керував партією, що їх піймала», було відправлено до Г. Потьомкіна.

Добре проведена розвідка становила майже половину успіху під час проведення штурму. Наприкінці літа 1789 р. головнокомандуючий діючої армії Г. Потьомкін, помітивши, що супротивник на хаджибеївському напрямку пішов в глуху оборону і «не було чого опасатись з боку ворога ніякого важливого замаху на Очаків», дозволив використати частину дивізії генерала І. Гудовича, якій доручили охороняти Очаків, для наступу на Хаджибеї [11, с. 40-41].

Регулярні рейди розвідників до Хаджибея продовжувались до самого штурму. 30 серпня Й. Дерібас писав про таємну підготовку до штурму Очакова та повідомляв, що «козаки відправляються через вершини р. Куяльник» [16, с. 406], 4 вересня 1789 р. наказував З. Чепізі відправити «невелику, але добірну кількість з перевірених старшин та козаків для викриття ворожих дій у Хаджибеї». І це тоді, коли інші козаки вже готувались до штурму фортеці.

Продовжувались розвідки і після здобуття Хаджибея. Через два дні, 16 вересня 1789 р., загін чорноморського полковника С. Письменного відправився у розвідку до Паланки за «язиками», для чого перейшов Дністер на Маяцькій переправі. Схопити турків їм не вдалось, бо останні «заперлись в Паланці і стали стріляти з гармат картечю, не виходячи з неї. Повертаючись звідти, залишили команду в Беребої, при цьому відправляю до вашої високості із старшиною Андрієм Білим взятих трьох чоловік волохів» [8, с. 139]. У вересні 1789 р. кошовому З. Чепізі спільно з похідними отаманами Платовим та Ісаєвим було наказано скласти команди зі своїх козаків у складі не більше сімдесяти чоловік, яких відправляти: «в бік Кілії, наказавши відкрити верст на двадцять і що побачено буде – рапортувати» [8, с. 23]. Одна з команд, що повернулась з роз'їздів 15 жовтня, повідомляла, що «козаки, під'їжджаючи до міста, зустріли байрактара, який виїж-

джав звідти з іншим турком; байрактар був схоплений, але товариш його втік. Козаки, підїхали до самого міста, відігнали рогатої худоби до 400 і 40 коней; турки в кількості 300 чоловік виїхали з міста і мали з козаками перепалку біля 3 годин; з їх боку вбито 4 і трьох захоплено в полон, наші втратили одного козака вбитого та 6 коней» [13, с. 354].

Як свідчить ордер Й. де Рибаса військовому судді А. Головатому, на початку листопада 1789 р. «козакам чорноморським на човнах, пішшим та кінноті» доручили Білгородський пост [8, с. 143; 16, с. 374]. 16 листопада 1789 р. військовий суддя А. Головатий наказував М. Гулику: «Коли ми вже прибули до Бендер, то рекомендую... в вашій частині підтвердити всім козакам, щоб в них рушниця та піки по можливості були краще начищені і без них нікуди не вештались, та й бекети для цього в небезпечних місцях розкласти і мати крайню в усьому бережливість» [5, с. 144]. В рапорті від 22 вересня 1789 р. А. Головатий повідомляє Г. Потьомкіну, що в Аккермані «все благополучно і ніяких турецьких човнів, які плавають в морі, прибережними пікетами та розїздами, що посилаються від них, не виявлено та пострілів не чути» [17, с. 46]. Подібне можна прочитати і в рапорті З. Чепіги барону І. Меллеру від 28 вересня: «сього числа їздив я розїздом за Нерушай до містечка Кілії, і там від неприятеля нічого мною не помічено» [5, с. 202]. 14 вересня 1789 р. генерал-майор М. Кутузов наказував А. Головатому: «Про побачені в морі човни докладно рапортувати Його Світлості щоденно, також і про летючі цедули через флотилію до Севастополя щоденно відправляти за такою формою, як і від мене відправлялись» [8, с. 92].

Козацька розвідка в Чорноморському війську ввібрала в себе найкращі риси та традиції своїх попередників – запорожців і стала значною віхою в історії військової розвідки України. В даній статті ми розглянули лише окремі епізоди «діяльності» чорноморців-розвідників, але і вони ілюструють їх значення в російсько-турецькій війні 1787-1791 рр.: жодна військова операція не обходилась без ретельної розвідки, яка проводилась навколо тих місць, які планувалось відвоювати у турків.

Література:

1. Дубровин Н. Ф. Сборник военно-исторических материалов / Н. Ф. Дубровин. СПб.: Воен. тип., 1894. Вып. 4: Бумаги кн. Григория Александровича Потемкина-Таврического: 1788-1789 гг. 457 с.
2. Ложешник А. С. Старшина козацьких військ на півдні України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.): просопографічний портрет: дис... канд. іст. наук. Одеса, 2017. 239 с.
3. Козацтво на півдні України. Кінець XVIII-XIX століття. Одеса: Друк, 2000. 282 с.
4. Російський військово-історичний архів. Ф. 52. Оп. 1/194, ч. 2. Спр. 304, ч. 1. 258 арк.
5. Дмитренко И. И. Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска. СПб.: Тип. штаба отд. корпуса жандармов. Т. 3: Войско верных Черноморских казаков. 1787-1795 гг.: документы извлечены из Кубанского войскового архива. 1896. 799 с.
6. Гончарук Т., Гуцалюк С. Українське козацтво та Хаджибей (Одеса). Середина XVI ст. – 1794 р.: популярний нарис та додані документи з друкованих джерел. Одеса, 1998. 67 с.
7. Дубровин Н. Ф. Сборник военно-исторических материалов. СПб.: Воен. тип., 1894. Вып. 6: Бумаги князя Григория Александровича Потемкина-Таврического: 1788–1789 гг. 410 с.
8. Дмитренко И. И. Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска. СПб.: Тип. штаба отд. корпуса жандармов. Т. 2: Бумаги императрицы Екатерины II, Потемкина-Таврического, Суворова-Рымникского, Голенищева-Кутузова и др. 1787-1795 гг.: документы извлечены из Кубанского войскового архива. 1896. 475 с.
9. Короленко П. П. Черноморцы. СПб.: тип. Департамента Уделов, 1874. 288 с.
10. Гончарук Т. Г. Нашадки українських козаків та «народження Одеси». Одеса: Астропринт, 2006. 144 с.
11. Гончарук Т. Г. Історія Хаджибея (Одеси) 1415-1795 рр. в документах. Одеса: Астропринт, 2000. 372 с.
12. Короленко П. П. Кошевые атаманы Черноморского казачьего войска XVIII ст.: историко-биографический очерк. СПб.: Вестник казачьих войск, 1901. 48 с.
13. Дубровин Н. Ф. Сборник военно-исторических материалов.

СПб.: Воен. тип., 1894. Вып. 7: Бумаги князя Григория Александровича Потемкина-Таврического: 1788-1789 гг. 396 с.

14. Бачинська О. А., Чухліб Т. В., Щербак В. О. Українське козацтво. Золоті сторінки історії К.: КРИСТАЛ БУК, 2015. 400 с.

15. Кутузов М. И: сборник документов и материалов: в 5 т. М.: Воениздат, 1950. Т.1. 794 с.

16. Де-Рибас М. Письма адмирала Иосифа Михайловича де Рибаса правителю канцелярии фельдмаршала князя Потемкина-Таврического для доклада его светлости // ЗООИД, 1879. Т. 11. С. 378-434.

17. Дмитренко И. И. Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска / И. И. Дмитренко. СПб.: Тип. штаба отд. корпуса жандармов. Т. 1. 1896. 542 с.